

КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА НА ЗАКАРПАТТІ 1946-1950 рр.: КІЛЬКІСНІ ПОКАЗНИКИ

Ще на завершлася земельна реформа, розпочата Народною Радою Закарпатської України, на селі починають вводитись нові, досі невідомі закарпатському селянинові, відносини. Мова йде про колективізацію. Радянський уряд ніяк не міг допустити, щоб на цій величкій території існував якийсь інший, окремий економічний лад. Націоналізувавши промисловість, а згодом зробивши землю "загальнонародною власністю", потрібно було міняти і психологію місцевого населення.

Найпростішою формою виробничих колективних господарств стали земельні громади. Як відзначають сучасні дослідники: "Земельні громади в краї нагадували товариства по спільній обробці землі, які у 20-30-х роках діяли у східних областях України. Земля тут знаходилась у приватній власності селян, яку обробляли сім'ї. Така організаційна форма колективного господарювання в умовах Закарпаття могла стати нерелевантною, вона сприяла б розвитку селянсько-фермерських господарств. На селі могли існувати різні форми власності" [1]. Однак керівництво області під тиском "зверху" пішло по іншому шляху - по шляху суцільної колективізації.

"З ходу" створити колгоспи на Закарпатті Радянській владі не вдалося. Причин можна назвати кілька: по-перше, сильні приватні традиції; по-друге, гірська специфіка краю; по-третє, відсутність потрібної кількості виконавців на місцях.

З огляду на вищесказане, в 1946 році влада спромоглася з великими труднощами створити лише два колгоспи. При дослідженні питання відносно виникнення першої сільськогосподарської артіль в області виявилися досить цікаві факти, що суперечать попереднім твердженням про дату і місце утворення першого колективного господарства. Далі піде цитування документів, з яких необхідно вибрати ті моменти, що несуть в собі смислове навантаження. Процитуюмо довідку сільськогосподарського відділу обкому КП(б)У про ініціативні групи селян по організації в області колгоспів, датованою початком березня 1946 року: "Ініціативна група м.Мукачеве складається з 17 сімей, 72-х працездатних членів. Ініціатором є тов. Ганчев, член КПЗУ, болгарин. Об'єднались болгарини,

городники, прийняли примірний статут артілі, усупільнили тягло: 6 коней, 4 електромотори з насосами для поливання овочів, 3 плуги, 4 вози, 4200 шт. парникових рам та інше обладнання для парникового господарства.

Члени ініціативної групи, за національністю болгарини, землі своєї не мали, міська Рада передала їм 35 га городньої землі.

Ініціативна група зародилась ще восени 1945 р. й існувала як "городнє дружество" (городнє товариство - авт.), в листопаді 1945 р. до банку на особистий рахунок внесено 2660 тис. пенгів, зараз ініціативна група сільськогосподарської артілі просить перевести ці кошти до неподільного фонду на капіталовкладення артілі.

На загальних зборах обрано правління сільськогосподарської артілі, ревкомісію, збори постановили присвоїти сільськогосподарській артілі ім'я Димитрова. Ініціативна група має вже більше 4-х тисяч парникових рам, засіяних розсадою і парниковими овочами..."[2].

Перерахувавши принципові деталі, зокрема обрання на загальних зборах правління сільськогосподарської артілі, ревкомісії, а головне - прийняття статуту і усупільнення майна, можна зробити висновок, що було створене колективне господарство. Залишається встановити лише більш точну дату утворення артілі.

Однак тут і виникають труднощі. Зустрічаються дати типу "організований (йдеться про колгосп ім. Димитрова - авт.) навесні 1946 року [3], або вказується квітень місяць [4].

Якщо ж взяти протокол зборів артілі від 27 січня 1946 р., то знаходимо ті деталі, що вказувалися в попередньому документі: прийняття статуту, усупільнення майна трьох громадян, що складалося з 4200 парникових рам, 2000 парникових ящиків, 60000 помідорних колів, 3 плугів, 3 борін, 3 возів, 3 пар коней і досить значної кількості насіння [5]. Тоді ж члени артілі прийняли план роботи на лотий, березень і квітень місяці. На відомості про розподілення коштів зустрічаємо строки: "...від 1.01 до 10.06 1946 р." [6], а в іншій відомості про розподіл трудоднів зустрічаємо їх нарахування Ганчеву (320 т/днів)[7]. За їх кількістю можна зорієнтуватися, що вони нараховувались від початку 1946 року. Взяти хоча б розміщення армієвих матеріалів, що стосуються колгоспу ім. Димитрова. Протокол загальних зборів селянської артілі від 27 січня 1946 р. [8] чомусь підшитий після протоколу від 2 червня 1946 р. [9]. Причому перший з них має порядковий номер 3. Де ж тоді 1-й і

2-й номери? Цікавий матеріал містить протокол від 22 грудня 1945 року, який опинився аж у справі №15 і до того ж у самому кінці. З нього дізнаємося, що "артіль по свільному обробітку, вирощуванню і збуту городних культур" зареєстровано в Земельному відділі Народного Комітету м.Мукачєва за №17495/1945 [10] і має на своєму рахунку більше 1.000.000 крб., які поступили в банк від господарської діяльності за 1945 рік. В документі вказано, що невиплата банком грошей артілі, які необхідно їй для подальшої господарської діяльності, може привести до розпаду артілі - "першої на цій території Закарпатської України"[11]. Отже, точної дати заснування істориками поки що не встановлено.

Щодо організації колгоспу ім.Хрущова в с.Есені Ужгородського округу, то тут з датою утворення шутанини немає. На початку березня 1946 р. у селі відбулися загальні збори селян, на яких виступив їх односельчанин Василь Мешко. До того він побував у складі делегації закарпатських селян у Київській області, де ознайомився з роботою колгоспів. 13 березня 1946 року в Есені організували колгосп, який і очолив задуваний В.Мешко [12]. Крім нього в правління колективного господарства ввійшло ще четверо чоловік: Нодь Микола, Шандор Федір, Митрович Андрій та Фехете Федір [13].

У колгосп з майном вступив всього один чоловік, решта без майна [14].

21 березня 1946 р. постановою Ужгородського окружконкому було зареєстровано статут сільськогосподарської артілі [15].

Виникає логічне запитання: чому так тихо пройшла організація колгоспу в Росвигові (колгосп ім. Димитрова - авт.)? В Есені все було зроблено з більш гучною помпою. Можливо колгосп ім. Димитрова просто не вкладався в "звичайні рамки колективізації". В "стандартний" колгосп в більшості вступали бідняки без засобів виробництва, а тут, в Росвигові, лише вартість парникових рам, що належала Ганчеву, мали ціну 57.590 крб. [16]. Перші колгоспи відрізнялися як виробничим потенціалом, так і розмірами усуньованого майна. Якщо в сільськогосподарську артілі ім. Хрущова з майном вступив один господар, то колгосп ім. Димитрова було створено на базі усуньовання майна трьох господарств [17].

Створення колгоспів нерідко розглядалося як спосіб набуття матеріальних благ за рахунок інших. Так, бідняки с.Винково писали в редакцію обласної газети, що в їх селі,

мовляв, є всі умови для створення колгоспу - "с 100 гектарів церковної землі, з них 42 гектари садів, є землі, які приховують куркулі" [18]. 17 січня 1947 р. тут було створено колгосп ім. Сталіна, в якому об'єдналися 12 бідняцьких господарств [19]. Усуньовлено було всього 6,33 га землі. Крім того, додатково артілі було виділено 171 гектар церковної землі і 61 га поміщицької. З невеличких підрахунків масмо - на одне господарство припадало майже 20 га. Нагадаємо, що куркульськими господарствами в той час на Закарпатті вважалися такі, що мали понад 10 га. Новостворений колгосп обслуговували тракторна бригада з трьох тракторів Хустської МТС [20].

В лютому 1947 р. в порядку соціальної вишкілки одержують допомогу від сільськогосподарської артілі ім. Хрущова в розмірі 100000 крб., яка сама недавно одержувала аналогічну (правда в більшому розмірі - 500000 крб.) допомогу від росвиговців. Відпущено було вишківцям також 10 центнерів вівса і 2 цнт. конюшини з умовою повернення із урожаєм наступних років [21]. Однак, яка б допомога не надавалася, господарство це було слабеньким. Реманенту і худоби, як у простого селянина - 2 свині і пара коней, 5 корів, 1 плуг, 2 вози і 2 борони.

15 березня 1947 р. було створено колгосп ім. Леніна в с.Береги Березівського округу [22]. Організація колгоспу не була випадковим явищем, а була результатом "наполегливої" роботи всіх членів ради земельної громади. Із 119 господарств, що прийняли статут сільськогосподарської артілі, 100 були бідняцькими, 14 середняцькими і 5 - куркульськими [24].

В січні 1947 р. Оргбюро ЦК КП(б)У обговорило роботу сільської первинної партійної організації Великих Лучок, Мукачівського округу, "де було нагромаджено значний досвід масово-політичної роботи" [25]. В прийнятій постанові ЦК КП(б)У вказувалось, що партійна організація, виконуючи вказівки Комуністичної партії і Радянського уряду, правильно почала перебудову життя села на новий соціалістичний лад, систематично проводила політико-виховну і агітаційно-масову роботу серед населення, створила міцний безпартійний актив, сміливо залучали селян до суспільно-політичного життя, організовувала бідняцько-середняцькі маси на боротьбу проти куркульства.

Результатом було створення п'ятого в області колгоспу. 16 березня 1947 р. колгосп був організований на базі 16-ти

селянських господарств. Протягом десяти днів у колгосп було подано додатково 17 заяв. Таким чином, до 28 березня Велико-Лучківський колгосп охопив 33 селянські господарства [26]. Місцеві органи влади для створення колгоспу виділили 150 га найкращих земель, що раніше належали одноосібникам. Останні були компенсовані іншими наділами землі, в тому числі окремі з них - на відстані 18 кілометрів від села. Перерозподіл землі порушив інтереси близько 400 одноосібників [27]. У спеціальному провізку куркульських елементів в с.Великі Лучки Мукачівського округу", надісланому прокурором Закарпатської області Андришком на ім'я Генерального прокурора СРСР Гершеніна, вказувалося, що "партійні і радянські органи не приділили достатню увагу масово-популярній роботі в період підготовки і організації колгоспу, не залучили на свій бік бідняків, не зуміли нейтралізувати середняків. Це призвело до активізації куркульських елементів, яким вдалося повернути на свій бік значну частину бідняків і середняків, земля яких була відведена колгоспу" [28]. У ніч з 27 на 28 березня невідомими був підпалений двір заступника голови колгоспу Дуца І.А. Вогонь перекинувся на сусідній двір колгоспника Фелчака М.Г. Підозрювані в цьому Фельдій В. і Газій В. були заарештовані. Крім того, "за проведення контрреволюційної агітації органами МДБ заарештовані Балог І., Попович І., Левдер Д., за звинуваченням по статті 54-10, ч.1. 1 квітня трактори вийшли на колгоспне поле для здійснення сівби. В цей час на колгоспних полях з'явилося близько 800 селян, які почали переорювати землю і чинити опір колгоспникам і працівникам МТС. Організатори цього виступу - Лемко П., Рубін М. і Козар М. - затримані. "Вжитими заходами куркульський опір був зламаний без застосування насильства", - зазначається в документі. В ніч з 1 на 2 квітня був підпалений двір секретаря партійної організації села Нові Лучки, Смочка [29].

2 квітня 1947 р. 19 господарств с.Середнє Ужгородського округу об'єдналися в колгосп ім. Молотова [30]. Колгоспу було передано 125 га поміщицької землі і 52 га церковної [31].

На 1 липня 1947 р. в області було організовано 7 колгоспів, в яких було створено 13 бригад, 43 ланки, в т.ч. - 14 ланок високих врожаїв [32]. У липні 1947 р. в Тячівському окрузі було організовано 3 колгоспи: в Руському Полі, Тячеві та Діброві.

У серпні місяці 1947 р. в області діяло 10 колгоспів, в яких було успішно об'єднано 2.073 га землі, об'єднано 539 дворів [33]. з

чисельністю 1601 чол [34]. Як відмічають дослідники, ці колгоспи створювалися в основному в низинних округах: Ужгородському, Мукачівському, Берегівському, Хустському, Тячівському [35].

На кінець 1947 р. в області нараховувалося 13 колгоспів [36]. Динаміку утворення колективних господарств в області і їх потенціал ілюструє таблиця 1.

Як видно з наведеної таблиці, значно розширилась географія колгоспного руху. Артілі створювалися у багатьох районах краю. До того ж зріс їх виробничий потенціал, особливо - кількість ґрунтообробних знарядь. А кількість членів колгоспів за 10 місяців 1947 р. збільшилась майже в 14 разів. З іншого боку, колгоспам виділяється краща земля, в основному рілля. З цього можна зробити висновок, що перші створені господарства спеціалізувалися, в основному, на вирощуванні зернових культур.

1948 рік стає для багатьох сіл і навіть округів першим кроком суцільної колективізації. Це було відмічено в звіті представника Ради у справах колгоспів при Уряді СРСР по Закарпатській області [37]. Колективізація все більше набирала швидкості. Організація колгоспів на цьому етапі проходила ніби акціями. Практикується також організація кількох колгоспів у одному селі.

Так, 4 липня 1948 р. в 9-й селам Берегівського округу було організовано колгоспи, в які вступило більше 500 господарств. У цьому окрузі колективізацією було охоплено 14% господарств, а село Береги стало селом суцільної колективізації - 272 господарства входили в колгосп [38].

15 серпня 1948 р. в Ужгородському окрузі було створено 5 колгоспів. У нові колгоспи і в уже існуючі раніше було прийнято 742 селянські двори [39]. На початок грудня 1948 р. тут вже нараховувалося 45 колгоспів; 20 сіл і 3 присілки були суцільно колективізовані [40]. А на 14 грудня 1948 р. з 11.122 господарств на шлях колективізації стало 10.172, що становило 91,5%. Всього в окрузі нараховувалося 71 сільгоспартіль, а з 64 сіл 48 були цілком колективізовані. Селяни усупільнили в кількості 24 - 540 га землі [41].

Таблиця 1
Динаміка утворення колективних господарств
у Закарпатській області в 1947 році

	На I.I.1947	На I.VII.1947	На I.XI.1947
Кількість районів, що мали колгоспи	2	4	6
Кількість колгоспів	2	7	13
Об'єднано господарств	72	392	639
Всього населення	127	1070	1775
Всього землі в колгоспах (га), в т.ч.:	268	1427	2500
Рідлі	248	1025	1569
Сінокосів	11	269	472
Випасів	5	52	312
Садів	4	50	123
Виноградників	-	18	22
Автомашин	-	-	8
Електродвигунів	4	5	5
Возів	13	64	102
Плугів	12	61	75
Борів	5	59	101
Жниварок	-	-	9

15 серпня 1948 року було створено другий колгосп у с. Есень. Колгосп усеуспільняв 450 га землі, 56 коней, 100 возів, 89 плугів, 5 сіялок і 2 трієри [42].

Розширюється географія колективізації - починають виникати колгоспи в гірській зоні. Щодо гірських районів, то тут планувалось поділити села на 2 групи: 1) села, в яких кількість орних земель і сінокосів не дозволяє створювати сільськогосподарські артіль - передбачалось організувати промгоспи з підсобним розвитком тваринництва; 2) села, в яких колгоспи будуть мати сільськогосподарський напрямок [43]. Для обох груп встановлювалася диференційована здача сільськогосподарської продукції. Торкнулися зміни і селян:

внодились обмеження на утримання худоби і розміри присадибних ділянок. Короткочасною виявилася радість відняття, які одержали землю під час реформи. Якщо кілька років тому рахунок шов на гектари, то тепер - на соти - від 0,25 до 0,5 га на господарство [44]. Це підтверджує і таблиця 2, в якій вказується кількість орної землі на одного працездатного колгоспника [45].

Таблиця 2
Розподіл орної землі в районах Закарпаття
на одного працездатного колгоспника у 1948 році

РАЙОНИ	Кількість орної землі (в га) на одного працездатного члена колгоспу	
	Максимум	Мінімум
Берегівський	3,27	0,88
Виноградівський	2,68	0,56
Ужгородський	2,67	0,02
Мукачівський	3,48	0,50
Іршавський	1,45	0,02
Боловецький	1,39	0,01
Перечинський	0,87	0,28
Рахівський	1,75	0,17
Міжгірський	1,35	0,04
Велико-Березнянський	0,78	0,10
Хустський	0,63	0,08
Тячівський	1,39	0,01
Свалявський	0,49	0,13

Як видно з таблиці 2 на одного колгоспника припадало не так уже й багато землі. Відчутною є й граничні норми її. Це пояснюється, перш за все, часом заснування колгоспу - чим раніше, тим більше можливості прибрати ліпші землі. Для новостворюваних колгоспів залишались землі другого ґатунку, або їх взагалі не вистачало.

Другою особливістю є те, що в гірських районах граничний мінімум майже дорівнював нулю. Це пояснюється гірським рельєфом. Як зазначає В. Анушін, тут "... велику удільну масу складають різного роду землі, які використовуються, або ж не використовуються в сільському господарстві: купці, вирубки, піски, яри, болота та ін ..., а якщо додати до них ще й частину пасовищних земель, то удільна маса... складатиме приблизно 20% усієї території" [46]. Для прикладу подвемо Рішення №292 Волинського окружного виконавчого комітету ради депутатів

трудящих від 1-го листопада 1949 року "Про затвердження одворозового звіту про землекористування у селах Волинського округу" [47].

У ньому йдеться: "...затвердити земельний облік щодо Волинського округу по угіддях:

Усіх земель в окрузі	115 015 га
В т.ч.	9 113 га
Орних	16 964 га
Сінокосів	15 032 га
Випасів	97 га
Під садами і ягідниками	116 га
Під забудовами	4 162 га
Під кущами	59 739 га
Лісів	3 566 га
Вирубків	787 га
Шляхи, вулиці, провулки та ін.	905 га
Під водою, в т.ч. під ставками, під озерами	4 483 га"
Інші, що не використовуються в с/г	

З наведених даних випливає, що в окрузі орних земель було всього 7,9%. Однак, це не заважало владі організовувати тут колгоспи. Проте, на це уваги майже не зверталося. Із "Закарпатської правди" дізнаємося, що 20 селянських дворів у В.Березному організували артіль ім. Леніна [48], а 25 бідняцьких господарств с.Ставного Велико-Березнявського округу об'єдналися в колгосп ім. Сталіна [49].

У грудні 1948 р. створено 4 артілі на Воловеччині. Двома місяцями раніше в с.Солотвино Рахівського округу 25 селянських господарств утворили колгосп "30 років ВЛКСМ", який став п'ятим колективним господарством Рахівщини [50].

Тепер прослідкуємо динаміку росту колгоспів по Закарпатській області. Якщо на 1 серпня 1948 р. їх було 53 [51], на перше вересня - 83 [52], то на 15 листопада цього ж року - 179 колгоспів [53]. Дійсно вражаючі темпи колективізації: за 76 днів (з 1 вересня по 15 листопада) було створено 96 колгоспів. Цікавий факт: при 179 колгоспах процент колективізації до загальної кількості дворів та кількості гектарів землі був надзвичайно малим. Він відповідно складав 6,07% та 7,23% [54]. Цього не могли не врахувати організатори колгоспів. Тепер, разом із створенням нових колгоспів, потрібно було залучити якомога більше селян (із землею) в уже існуючі. Це і було зроблено. Якщо на 1 грудня 1948 р. в області було створено 190

колгоспів, то на 17 грудня того ж року їх стало 330. Колгоспи об'єднали більше 35 000 дворів [55].

У кінці 1948 року на Закарпатті було організовано 371 колгосп, де об'єдналися 54 тисячі бідняцьких і середняцьких господарств, що становило 41,4%. Колективні господарства були створені в 312 селах, з яких 176 стали селами суцільної колективізації. В 141 селі були утворені ініціативні групи, в яких було подано біля 4000 заяв. Процент колективізації по округах був таким:

Мукачівський - 78,6%, Іршавський - 41,5%, Тячівський - 33%, Хустський - 22,3%, Воловецький - 14% [56]. Станом на 15 січня 1949 р. в області вже діяло 433 колгоспи [57], а через два місяці їх стало 497 [58].

Разом із вступом селян в колгоспи існував і "зворотній" шлях вибуття. Так, за 6 місяців 1949 р. в області вибули 303 господарства з артілей і 164 було виключено через різні порушення [59].

Загальну картину колективізації по Закарпатській області станом на 1 січня 1949 р. показує таблиця 3 [60].

Таблиця 3
Стан колективізації Закарпаття на 1.1.1949 р.

№ окр.	Назва округу	Кількість колгоспів	В них:		% колективізації до:			Ініціативні групи	в них дворів	Села суцільної колективізації	
			дворів	землі	рілля	дворів	землі				рілля
1.	Ужгородський	71	10250	35200	28050	91	60	92	20	175	47
2.	Мукачівський	66	11500	62000	35200	85	93	93	-	-	41
3.	Берегівський	51	10860	49560	32414	89	94	93	4	160	24
4.	Середньокислівський	50	8000	25000	21500	61	44	58	4	20	500
5.	Іршавський	30	5700	26603	10100	42	49	42	20	500	16
6.	Тячівський	34	7200	13816	8500	42	20	65	3	150	6
7.	Волинський	13	822	4132	1078	23	18	10	15	222	5
8.	Хустський	29	3420	1700	7000	23	30	50	5	110	5
9.	Свалявський	14	479	1900	1150	12	8	19	12	269	2
10.	Воловецький	12	1020	4650	1150	18	9	8	19	310	-
11.	Перемишлянський	9	356	570	330	7	2	6	6	70	-
12.	Рахівський	13	478	1900	600	6	4	9	7	120	-
13.	В.Березнявський	17	532	1787	1660	7,3	7	17	6	70	1
14.	м.Ужгород	1	30	120	100	-	-	-	-	-	-
15.	м.Мукачів	1	150	289	230	-	-	-	-	-	-
За області		411	61057	244517	148733	46	41	61	117	3506	197

Найбільший процент колективізації на 1.1.1949 р. був в Ужгородському окрузі; 50 сіл тут стали селами суцільної колективізації. Також великий процент відмічається в усіх низинних районах області.

І все ж як зауважують дослідники В.Ілько та І.В.Ілько, місцеве керівництво не могло не бачити, що в гірських і передгірських районах Закарпаття створення ефективно діючих колективних господарств було неможливим. З цього приводу цікавою є доповідна записка голови Облвиконкому І.І.Турянці та секретаря обкому І.Д.Компанця на ім'я секретаря ЦК КП(б)У Л.Г.Мельникова від 4 лютого 1950 р. "Про стан і дальший розвиток сільського господарства в гірських селах Закарпатської області". В ній обґрунтовується недоцільність проведення колективізації у населених пунктах гірської зони, тобто на території Рахівського, Волівського, Волівського, Великоберезнянського і частково Тячівського, Свалявського, Хустського і Перечинського округів, зайнятої переважно лісами, сінокосами і пасовищами. Недостатній агротехнічний рівень, несприятливі кліматичні умови в цих місцях обумовлювали вкрай низькі врожаї зернових культур (овес, жито, кукурудза), однак сприятливими були умови для розвитку тваринництва. Так, у Рахівському окрузі на душу населення вироблялося зернових - 25-26 кг, картоплі - 300-350 кг, м'яса - 10-17 кг, молока - 100-120 літрів у рік. У підсумку для прохарчування однієї людини не вистачало 200 кг хліба. Такі умови примушували горян шукати заробітків на сезонних і постійних роботах за межами області, на Рахівщині налічувалось 70% підхідників [61].

У документі зазначається: у ряді верховинських сіл орних земель так мало, що при колективізації всі вони були як прирізки до присадибних ділянок колгоспників, а для колективного господарства ріллі майже не залишилось. Наприклад, у с.Негровець Воловського округу при залученні до сільськогосподарської артлі всіх 376 наявних господарств, додатково потрібно буде виділити до присадибних ділянок 89 га. Вся площа земельних угідь села складала 101 га. Отже, на колективне господарювання залишалось 12 га. Аналогічне становище було в Кушниці, Тур'я-Реметах та ін. У селах Тячівського округу - Широкий Луг, Дубове, Глибокий Потік - при суцільній колективізації землі вистачало лише для присадибних ділянок. А в Рахівському окрузі (села Богдан, Ясіня) не було і того.

Керівники області вважали, що необхідно організувати тут колгоспно-кооперативні промисли по виготовленню різних виробів з дерева, а тваринництво перетворити у провідну галузь сільського господарства - з орієнтацією на виродкування, збільшення поголів'я і продуктивності великої рогатої худоби, вівчарства. Рільництво, за планом, мало виконувати другорядну роль. Воно мало забезпечувати населення картоплею, овочами, а худобу - кормами. З метою забезпечення населення гірської зони хлібом дозволялося колгоспам низинних районів на контрактних умовах організувати продаж зерна в обмін на предмети тваринництва, виробленого на Верховині [62].

У документі вказувалось: "Практика організації колгоспів у 74 верховинських селах Закарпаття (гірська і передгірська зони) показала, що селянські двори, які вступили у колгоспи, становлять всього 21,6% по відношенню до усіх господарств цих населених пунктів, тоді як суцільні або орні угіддя склали більше 70% загальної площі орних земель" [63]. Тому пропонувалось перевести 27 населених пунктів у розряд робітничих селищ і вивести з числа селянських господарств 23165 дворів у 86 населених пунктах гірської і передгірської місцевості [64]. Та це були лише пропозиції та й то запізні. Колективізація входила в завершальну стадію. Розглянемо таблицю 4.

З таблиці бачимо, що за 2 роки масової колективізації в області було організовано більш ніж півтисячі колгоспів. Колективізація орних земель на початок 1950-го року становила 84%. Це при тому, що колективізація всіх угідь на той час складала 75%. З цього випливає - колгоспам виділялись кращі угіддя, особливо орні землі.

Таблиця 4
Зростання кількості колгоспів у 1948-1949 рр.

	на 1.1.1948	на 1.1.1949	на 1.1.1950
Кількість колгоспів	13	411	532
в них дворів	700	61057	87100

% колективізації до кількості угідь:	0,6%	51,7%	74%
Орної землі	1573	148733	194300
% колективізації (до орної землі)	0,7%	63,8%	84%

Іноді в історичній літературі зустрічаємо неточності відносно кількості колгоспів у той чи інший період. Чим можна це пояснити? Перш за все темпами колективізації. Колгоспи створювались так швидко (особливо у 1948-1949 рр.), що інформація про їх створення не встигала надходити з місць до обласного чи республіканського центру. Наприклад у Київ надійшли зведення про стан колективізації в Закарпатській області датовані 20.01.1950. У листі в міністерство сільського господарства вказується 535 колгоспів [65]; у листі до ЦК КП(б)У - 530 [66]. До кінця 1950 р було організовано 546 колгоспів, у яких об'єдналися 94,2% селянських дворів, було усунувано 94,4% орної землі. Попереду починався новий процес - укрупнення колгоспів [67].

Він почався з постанови ЦК ВКП(б) від 30 травня 1950 року "Про укрупнення дрібних колгоспів і завдання партійних організацій у цій справі". Це було одвісно з особливостей колективізації сільського господарства на Закарпатті, бо сприяло економічному процесом, що проходив у масштабах країни [68].

Мотивацією укрупнення було те, що сільськогосподарські артілі малих розмірів не можуть створити необхідні умови для ефективного використання досягнень науки, техніки, впровадження досвіду передовиків і т.д. Процес пішов. Як раніше звітувались у Київ про хід колективізації, так тепер про укрупнення. В інформації завідуючого сільськогосподарським відділом обкому КП(б)У Бугасенко читаємо: "З виходом у світ постанови про укрупнення дрібних колгоспів у округах краю об'єдналося більше 140 дрібних колгоспів. На їхній базі створено 40 укрупнених колгоспів. Всього станом на 15 серпня ц.р. в області нараховується 482 колгоспи" [69]. Отож, маючи вже досвід створення колгоспів, укрупнення проходило наразі інтенсивніше.

Так, на 28 серпня 1950 р. в області існувало 419 колгоспів, з 209 дрібних колгоспів було створено 82 крупних. До речі, із 82 голів укрупнених колгоспів лише 15 були спеціалістами

сільського господарства із середньою і вищою освітою [70].

На кінець 1950 р. в результаті укрупнення в області залишилось 294 колгоспи [71], на кожен з яких в середньому припадало по 773 га орної землі, а в низинних районах - Березівському, Мукачівському, Хустському, Виноградівському - по 1200-2000 га [72].

Завдяки укрупненню колгоспів відбулось "вирівнювання" землі за таким показником як величина орної землі на одного працездатного. Розглянемо економічні показники одного укрупненого колгоспу (див. табл.5) [73]. 13 серпня 1950 року у В.Лучках з п'яти колгоспів було створено одне господарство.

Отже, укрупнений колгосп мав досить значний економічний потенціал. Проте таких колгоспів на Закарпатті було зовсім не багато.

В справі укрупнення колгоспів також були допущені недоліки. "В деяких районах партійні й радянські органи до об'єднання сільгоспартілей підійшли по-компанійському, - відмічав В.Юрчук, - без урахування господарської доцільності, мали місце факти порушення добровільності" [74].

Таблиця 5
Економічні показники укрупненого колгоспу с.В.Лучка

Колгосп	К-сть дворів	всього землі, га	В т.ч. орної	На 1 двор, га		Робочої худоби на 1 колгосп		Навантаження на 1 голову робочої худоби, га рілля
				Всього землі	в т.ч. орної	Коней	Волів	
ім. Леніна	390	1323	881	3,1	2,2	34	99	6,6
ім. Сталіна	319	1012	758	3,1	2,3	36	128	4,6
ім. Хрущова	369	1263	835	3,4	2,2	56	159	3,9
ім. Шевченка	262	959	738	3,6	2,8	26	94	6,1
ім. Ілліча	295	870	734	2,9	2,4	22	56	9,4

Після їх укрупнення

ім. Леніна	1635	5426	3946	3,3	2,4	174	528	5,6

Як бачимо, процес колективізації сільського господарства почався ще в 1946 р. Цього року вдалося створити лише 2 колгоспи. Паралельно ще проходив інший процес - земельна реформа, тільки зараз вона мала вже інші параметри. В 1947 р. в області вже було створено 13 колгоспів. Переломними стали 1948-1949 роки. Почалась суцільна колективізація. І, нарешті, з 1950 р. - укрупнення колгоспів.

1. Ілько В.І., Ілько І.В. Колективізація сільського господарства на Закарпатті: нове бачення // Матеріали Всеукраїнського симпозиуму з проблем аграрної історії. У 2-х ч. Ч. II-К, 1997. - С. 86.
2. Радянське Закарпаття 1946-1958. Документи і матеріали. - Ужгород: Карпати, 1988. - С. 19-20.
3. Державний архів Закарпатської області (далі-ДАЗО), ф.Р-179, оп.1, спр.59, арк.9; Закарпатська правда. - 1947. -20 квітня.
4. ДАЗО, ф.Р-179, оп.1, спр.148, арк.3.
5. Там само, ф.2106, оп.1, спр.5, арк.2-3.
6. Там само. - арк.6.
7. Там само. - арк.7.
8. Там само. - арк.2-3.
9. Там само. - арк.1.
10. Там само. - арк.34.
11. Там само.
12. Там само, ф.П-1, оп.1, спр.144, арк.3.
13. Там само, ф.1194, оп.1, спр.5, арк.1.
14. Там само, ф.Р-179, оп.1, спр.59, арк.11.
15. Там само, ф.Р-1194, оп.1, спр.1, арк.2.
16. Там само, ф.2106, оп.1, спр.3, арк.3.
17. Мушак В. Колективізація на Закарпатті: її особливості //Новини Закарпаття. - 1991. - 22 січня.
18. ДАЗО, ф.П-1, оп.1, спр.144, арк.33; Ілько І. Колективізація на Закарпатті: погляд на проблему // Новини Закарпаття. - 1992. - 12 вересня.
19. Ілько В.І. Аграрні перетворення в закарпатському селі (1944-1945 рр.) // Соціалістичні перетворення на Закарпатті за 25 років радянської влади: Матеріали респ.конф., присвяченої 25-річчю возз'єднання Закарпаття з Рад.Україною (1945-1970).-Ужгород: Карпати, 1970.-С.79.
20. Закарпатська правда.-1947.- 21 січня.

21. ДАЗО, ф.Р-1194, оп.1, спр.17, арк.8.
22. Там само, ф.Р-179, оп.10, спр.148, арк.2.
23. Там само, спр.59, арк.13.
24. Соціалістична перебудова і розвиток сільського господарства Української РСР. Т.ІІ (1938-1970). Соціалістичні перетворення в сільському господарстві західних областей. - К.: вид-во Київського ун-ту, 1968. - С.260.
25. Лемак В. Колективізація на Закарпатті: як це було? //Новини Закарпаття. - 1993. -6 травня.
26. Ілько В.І., Ілько І.В. Колективізація сільського господарства на Закарпатті: її передумови, суть і особливості // Актуальні та малодосліджені проблеми історії України. Випуск третій. - Ужгород, 1998. - С.79-80; Лемак В. Колективізація на Закарпатті: як це було? //Новини Закарпаття. - 1993. -6 травня.
27. Лемак В. Колективізація на Закарпатті: як це було? //Новини Закарпаття. - 1993. -6 травня.
28. Ілько В.І., Ілько І.В. Колективізація сільського господарства на Закарпатті: її передумови, суть і особливості // Актуальні та малодосліджені проблеми історії України. Випуск третій. - Ужгород, 1998. - С.79-80;
29. Кульчицький В.С. Победа колхозного строя в Закарпатской области Украинской ССР // Тридцать лет до социалистическому пути... - С.104.
30. Закарпатська правда.-1947.- 10 квітня.
31. ДАЗО, ф.Р-179, оп.1, спр.59, арк.12.
32. Там само, оп.10, спр.148, арк.29.
33. Там само, арк.51.
34. Розквіт Закарпаття в братній сім'ї народів. - Львів: Вища школа, 1985. -С.66.
35. Шляхом до щастя. Нариси історії Закарпаття. - Ужгород: Карпати, 1973.-С. -218-219.
36. ДАЗО, ф.П-1, оп.2, спр.146, арк.20.
37. Там само, оп.1, спр.579, арк.1.
38. Закарпатская Украина.-1948.-23 березня.
39. Советское Закарпатье.-1948.-17 серпня.
40. Там само.-9 грудня.
41. Там само.-16 грудня.
42. Там само.-17 серпня.
43. ДАЗО, ф.Р-179, оп.1, спр.57, арк.14-15.
44. Там само, арк.16.
45. Анучин В.А. География Советского Закаратья. - Москва: Государственное издание географической литературы, 1956. -

- С. 203.
46. Там само, С. 207.
47. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України): ф.27, оп.17, спр. 3672, арк. 46.
48. Закарпатська правда.-1948.- 22 жовтня.
49. Там само.-22 грудня.
50. Советское Закарпатье.-1948.-23 жовтня.
51. ЦДАВО, ф.27, оп.17, спр. 6633, арк. 11.
52. Там само, арк. 35.
53. Там само, арк. 63.
54. Там само.
55. Советское Закарпатье.-1948.-17 грудня.
56. Закарпатская Украина.-26 грудня.
57. ДАЗО, ф.П-1, оп.1, спр.1093, арк.3.
58. Там само, арк. 32.
59. Там само, ф.р-179, оп.1, спр.340, арк.19.
60. Там само, арк. 1.
61. Ілько В.І., Ілько І.В. Колективізація сільського господарства на Закарпатті: її передумови, суть і особливості // Актуальні та малодосліджені проблеми історії України. Випуск третій. - Ужгород, 1998. - С.87-88.
62. Там само, С.88.
63. Там само, С.88-89.
64. Там само, С.89.
65. ЦДАВО, ф.27, оп.17, спр. 6673, арк. 8.
66. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), ф.1, оп.80, спр.874, арк.51.
67. Куценко К.О. Братня допомога народів Радянського Союзу в соціалістичній перебудові сільського господарства Закарпатської області (1945-1950 рр.) // Наукові записки УжДУ. - Ужгород, 1957. - Т. XXIX. - С.328.
68. Мушак В. Колективізація на Закарпатті: її особливості // Новини Закарпаття. - 1991. - 22 січня.
69. ЦДАГОУ, ф.1, оп.80, спр.875, арк.382.
70. Там само, арк.319.
71. Народне господарство Закарпатської області. Статистичний збірник. - Ужгород: Закарпат. обл. вид-во, 1957. - С.28.
72. Міщенко С.О., Шеневілько А.К. Розвиток сільського господарства Закарпаття за роки Радянської влади // Великий Жовтень і розквіт возз'єднаного Закарпаття: Матеріали наук. сесії, присвяченої 50-річчю Великої Жовтневої соціалістичної

революції. 29 червня-2 липня 1967 р. - Ужгород: Карпати, 1970. - С.358.

73. ЦДАГОУ, ф.1, оп.80, спр.875, арк.385.

74. Юрчук В.И., Кожушко И.П. Коммунистическая партия во главе всенародной борьбы за восстановление и развитие народного хозяйства Советской Украины (1946-1950 гг.). - К.: Изд-во политической лит-ры Украины, 1986. - С.208.